

SCHEIBNER TAMÁS

Könyvkiadás a koalíciós években

A Szikra Nyomdai, Irodalmi és Lapkiadó Vállalat és a politikai fordulat

A Kádár-korszak történetírása, legyen szó bármilyen műfajú szövegről, a Szikra Nyomdai, Irodalmi és Lapkiadó Vállalat Rt. működésének kezdeti időszakát a szocialista könyvkiadás alapjainak dicsőséges lefektetéseként beszélte el. A ritkán részletezett „kezdeti nehézségek” említése ebben a narratívában leginkább csak azt a funkciót látta el, hogy alkalmat adjon azok hősi erőfeszítéssel történő legyőzésére, melyhez természetesen elengedhetetlenül hozzájárult a szovjetek „baráti támogatása”. A Szikra alapításának és kezdeti működésének epizódja tökéletesen illeszkedett a „felszabadulástól” a „demokratikus néphatalom megszilárdításáig” tartó tágabb politikai sikertörténetbe. Fennmaradt iratanyagára támaszkodva azonban valamilyest árnyaltabb kép alkotható arról, hogy miként indult meg a munka a kiadóban és milyen helyzetben volt kezdetben versenytársaihoz képest – beleértve az egyházi könyvkiadókat, melyeket az említett időszakban gyakran úgy kezeltek, mintha nem is léteztek volna. Az alábbiakban nem vállalkozhatok a szerteágazó tevékenységű vállalat működésének rendszeres feldolgozására, csupán néhány hangsúlyt szeretnék áthelyezni, elsősorban a könyvkiadásra és könyvterjesztésre vonatkozóan, noha a dolog természetéből fakadóan érvelésben szerepet kap a sajtókiadás is.

A Szikra kiadó megalapításának körülményeit illetően nem sokat tehetek hozzá a már ismert történethez. A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége már 1944. november 7-i szegedi ülésén határozatot hozott megalapításáról: a szervezési munkálatok vezetését Vas Zoltánra bízta, az első kiadói tervet pedig Révai József dolgozta ki. A nyomdai tevékenység Háy Károly László és Sulyok Béla irányításával még helyben, Szegeden kezdődött meg. A vörös hadsereg támogatásától kisérvé Vas Zoltán azonban már az ostrom alatt, 1945. január 16-án lefoglalta a Szikra számára a Pallas és Stádium nyomdát: hó végétől így a kiadó budapesti székhellyel működhetett. A munka beindítását és a Szikra igazgatását Cserépfalvi Imre vállalta.

Az infrastruktúra

A korábban szélsőjobboldali kiadványokat is megjelentető Pallas és Stádium több üzemből álló nyomdája viszonylagos épségben vészelte át a világháború leghosszabb és egyik legnagyobb ostromát.¹ Egy rommá lőtt városban ez már önmagában igen sokat jelentett, hiszen a nagyobb nyomdák közül a Pátria és a Franklin tulajdonában lévők gyakorlatilag megsemmisültek.² Ugyanakkor tévedés lenne azt gondolni, hogy ez masszív, megbízható technikai háttérrel biztosított. Annak ellenére, hogy a szovjet előrenyomulással párhuzamosan – az elfoglalt területeken szabad mozgást biztosító különleges igazolványok birtokában – a kommunisták keríthették birtokukba az épségben és felügyelet nélkül maradt nyomdai gépeket,³ folyamatosan technikai problémákkal küszködtek, az alkatrész-utánpótlás akadozásától vagy megszűnésétől nyilván nem függetlenül. Horváth Márton még 1946 januárjában is arról számolt be Révai Józsefnek, hogy mindössze három kifogástalanul működő szedőgépre számíthatnak, s bár többet is használnak, azok megbízhatatlanok, előfordul, hogy újra kell szedni a könyvet, ami késlekedést okoz.⁴

A nyomdagépek felügyelete – dolgozzanak bár kisebb-nagyobb hibákkal vagy hibátlanul – önmagában még nem biztosított döntő versenyelőnyt a Szikra számára az induláskor, hiszen a Révai Testvérek vagy a Szent István Társulat üzemeit, a kisebb vállalkozások közül pedig a Forrás vagy a Hungária nyomdáját például szintén nem sújtotta végzetes találat az ostrom alatt.⁵ A gépek birtoklása mellett épp olyan fontos volt, hogy azok működésének feltételeit biztosítsák. Ez azonban egyáltalán nem volt egyszerű feladat tél és tavasz fordulóján. A nyomdagépek zavartalan üzemeltetéséhez ugyanis legalább húsz fokos hőmérséklet szükségeltetett, ezt viszont a kitört ablakok pótlása nélkül nehezen lehetett elérni. Az üveg ritka árucikk volt, a közellátási kormánybiztos utalhatta csak ki. Egy 1945. március elején kelt jelentés arról tájékoztatta az MKP Központi Vezetőségét, hogy bár a kiutalás meglehetősen

¹ CSERÉPFALVI Imre, *Egy könyvkiadó feljegyzései, 1945–1963*, Bp., Gondolat, 1989, 16–18. Az ostrom méreteiről lásd UNGVÁRY Krisztián, *Budapest ostroma*, Bp., Corvina, 2005 (5., átdolgozott kiadás), 317–323. A harcok hevességét illetően csak Sztálingrád, Leningrád és Varsó ostroma vetekedhet a budapesti ütközettel. *Uo.*, 9.

² ZÖLD Ferenc, *A magyar könyvkiadás és könyvterjesztés története, 1945–1985 = Magyar Könyvszemle*, 1985/3–4, 242–261, itt: 243.

³ Vö. VARGA Sándor, *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem, 1945–1957*, Bp., Gondolat, 1985, 32–34.

⁴ Horváth Márton Révai Józsefnek, Budapest, 1946. január 10., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. css. 17. ő. e.

⁵ VARGA 1985, i. m. 44; MÉSZÁROS István, *A Szent István Társulat százötven éve, 1848–1998*, Bp., Szent István Társulat, 1998, 240.

lassan zajlott, a Szikra megkapta a szükséges üvegmennyiséget.⁶ Legfeljebb az eljárás késlekedése okozhat meglepetést, ha tudjuk: a közellátási kormánybiztos nem volt más, mint Vas Zoltán, aki a Szikra megszervezése után sem vette le a kezét a vállalatról, annak felső szintű gazdasági pártellenőrzését biztosította.⁷ Innen érthető az is, hogy az MKP minden más politikai pártot hónapokkal megelőzve már februárban megnyithatta könyvesboltját, mely a városban egyedülálló módon üvegkirakattal rendelkezett.⁸

A Vörös Hadsereg jelenléte valóban számos előnyt biztosított a kommunisták számára a már említetteken kívül is. A szovjet városi parancsnokság arra törekedett, hogy a nem kommunista kézen lévő nyomdák üzemeltetését legalább átmenetileg felfüggeszék: február–március folyamán ezek közül többet lepecsételtek, s ha nem volt a vállalatok mögött megfelelő politikai lobbierő, csak lassan adták meg a működési engedélyt. A Forrás nyomda, melyet a pártközi megállapodások alkalmával a Szociáldemokrata Párt rendelkezésére bocsátottak, még viszonylag hamar elkezdhette a munkát.⁹ A Révai Testvérek üzeme azonban május végéig lakat alatt pihent,¹⁰ akárcsak a Szent István Társulat nyomdája.¹¹ A Szikra meglehetősen épen fennmaradt iratanyagában nincs nyoma, hogy a nyomdai munkálatokat adminisztratív okokból fel kellett függeszteni, s ha esetleg le is állt emiatt a munka, az az ügymenet folyamatosságából következően csak nagyon rövid időre történhetett.

A papírkérdés

Sokkal komolyabb gondot okozott a papírhány. Azok a papírkészletek, melyeket a kommunisták – a már fent jelzett előjogok birtokában – a front mögött elsőként birtokukba vehettek,¹² nem sokáig fedezték a szükségleteket. Ehhez járult, hogy

⁶ A „Szikra” Lapvállalatok jelentése eredményes működésének legfőbb akadályairól, h. n. [Budapest], 1945. március 7., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e. Ugyanebben a dokumentumban az Elektromos Művek és a fővárosi szervek ellen is panasszal éltek a Szikra vezetői, akik állításuk szerint nem segítették elő, hogy villanyáramot kapjon a nyomda.

⁷ TAMÁS Aladár, *Látomástól a valóságig*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 186. Vasnak köszönhető, hogy a Szikra megalakulásakor soron kívül hitelt kapott, melynek folyósítására a bankok a bizonytalan gazdasági-politikai körülmények közt nem szívesen vállalkoztak. Vö. CSERÉPFALVI 1989, i. m. 17.

⁸ VARGA 1985, i. m. 48–49; 39; 383.

⁹ *Uo.* 44.

¹⁰ Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság 1947. január 1-ji megnyitó forintmérlege és az igazgatóság üzleti jelentése a XLIX. évi rendes közgyűléshez az 1943. július 1-től 1946. december 31-ig terjedő időszakról, Budapest, 1947., MOL XXIX–I–34 (Szépirodalmi Kiadó iratai), 131. raktár, 11. polc, 3. negyed, 4. szint

¹¹ MÉSZÁROS 1998, i. m. 240.

¹² VARGA 1985, i. m. 30–32. Rákosi és Vorosilov marsall közbenjárására a hadiszákmányként lefoglalt papír is a Szikrához került. Vö. König Frigyes Horváth Antalnak, Budapest, 1945. december 3., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 50. ö. e.

a könyvkiadás irányítása az ezen a téren kevés tapasztalattal rendelkező König Frigyes kezébe került, aki inkább politikai szempontok alapján igyekezett döntéseket hozni, így háttérbe szorult a gazdaságosság és a hatékonyság kérdése.¹³ A problémák nemcsak a könyvkiadót érintették: folyamatosan próbálkoztak az átszervezéssel és a vezetői poszton többször is cserék történtek.¹⁴ Nagyrészt a politikai akaraton és a szovjet segítségen múlt, hogy a piaci szempontokat kevésbé érvényesítő, pazarló gazdálkodás nem vezetett a Szikra csődjéhez, melynek lehetősége az első években végig napirenden volt.¹⁵

Az MKP az ún. elhagyott javakból való kiemelkedően magas részesedés, valamint a tervszerűen folytatott illegális vagyontulajdonítás révén jelentős tőkét halmozott fel és éves költségvetése is messze meghaladta a többi pártét.¹⁶ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a Szikra mindent megengedhetett magának. Egy 1947-es kimutatás szerint az MKP vállalati vagyonának legnagyobb részét éppen a Szikra jelentette, mely egyben a legtöbb alkalmazottat foglalkoztató és a második legnagyobb pénzforgalmat bonyolító cég volt,¹⁷ a fiskális fegyelem megbomlása így az egész párt gazdálkodására döntő hatással volt. Mivel a vállalat pénzügyi egyensúlya nem volt megnyugtató, és konszolidálása lassan haladt, az MKP vezetése még 1946 tavaszán sem volt meggyőződve arról, hogy ebben a formában érdemes fenntartani egy ekkora céget. Rákosi egy májusi előterjesztésében azt javasolta, hogy csak a napilapok elő-

¹³ A párton belüli szakemberek a felelőtlen gazdálkodásra már 1945 első felében felhívták a figyelmet. Lásd például Lengyel [Lajos]: Apró elvtárs felkérésére [hozzászólás a Szikra működéséhez], h. n., é. n., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

¹⁴ HUBAI László, SZABÓ Éva, *A Magyar Kommunista Párt gazdálkodása (1944–1948) = A koalíciós korszak pártjainak gazdálkodása, 1944–1949. Tanulmányok*, szerk. Vida István, Bp., Gondolat, 2008, 47–100, itt: 96. Azzal kapcsolatban, hogy mikor hogyan és kik között oszlottak meg a felelősségi körök, a források ellentmondásos képet mutatnak.

¹⁵ 1945 őszén a vezetőség nyíltan felvetette a csőd lehetőségét és azzal számolt, hogy a könyvkiadó tevékenysége hamarosan megszűnik. Vö. Jegyzőkönyv a Szikra Lapvállalatok együttes igazgatósági és üzembizottsági üléséről, Budapest, 1945. október 12., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz. 1947 tavaszán azon a pártszervezeti aktívaülésem is felvetődik a lehetőség, melyen bejelentették a foglalkoztatottak nagyarányú leépítését – igaz, csupán mint állítólag alaptalan feltételezés. Vö. A Szikra Rózsa F. utcai MKP üzemi pártszervezet aktíva-ülésének jegyzőkönyve, Budapest, 1947. március 12., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz

¹⁶ Az MKP vagyonának forrásairól és gazdálkodásáról a koalíciós években lásd HUBAI, SZABÓ 2008, i. m. Teherautós brigádjai például számottevő valuta és nemesfémkészletet tulajdonítottak el örizetlenül hagyott ingatlanokból. Uo. 63. A költségvetések összevetését lásd uo. 75. Fontos kiegészítés, hogy a választási költségvetést a pártok külön tartották számon. VIDA István, *Bevezető = A koalíciós korszak pártjainak gazdálkodása, 1944–1949. Tanulmányok*, szerk. Vida István, Bp., Gondolat, 2008, 7–19, itt: 17.

¹⁷ Az arányok érzékeltetésére: óvatos becslés alapján is a kommunisták által a pártvagyon kezelésére létrehozott Dunavölgyi Bank által felügyelt vállalatok összvagyonának legalább felét tette ki a Szikra. E vállalatok fő adatait lásd HUBAI, SZABÓ 2008, i. m. 94–95. A meglévő információk szerint a Szikra 20 milliós vagyonával szemben minden más vállalaté összesen kevesebb, mint 3,5 millió forintot tett ki, de – néhány kisebb cég mellett – a Magyar Filmipari Rt. vagyonára vonatkozó adat hiányzik: ez indokolja a becslés óvatosságát.

állításához szükséges vállalatrészt tartásuk meg, felére csökkentve az alkalmazottak számát, a további igényeket majd más nyomdák kielégítik, könyveket pedig ki lehet adatni Moszkvában is.¹⁸ Bár a politikai akarat végül más irányba fordult, nem sokon múlt, hogy a Szikrát – legalábbis eredeti állapotában – fel ne számolják. A javaslat egyben azt is sejtetni engedti, milyen elhanyagolható jelentőséget tulajdonított Rákosi a könyvkiadásnak.

Ami a vörös hadsereget illeti, egyrészt közvetlenül juttatott papírt – más, a megszállítás során szerzett javak mellett – az MKP-nak, másrészt élelmiszerral támogatta a kommunistákat, akik azt barter keretében a csehszlovák testvérpárttal papírra cserélhették.¹⁹ Érdemes emlékeztetni azonban arra is, hogy a szovjetek nagypolitikai és helyi léptékben egyaránt hajlamosak voltak saját gazdasági érdekeiket az elvi-pártpolitikai megfontolások (a kelet-európai kommunisták támogatása) elé helyezni.²⁰ A magyarországi szovjet vagyont kezelő hivatal vezetője, Nyikolajev őrnagy például a birtokba vett német tulajdon bérbeadásakor annak ellenére sem volt hajlandó az MKP-nak engedményeket adni, annak ellenére is szigorúan piaci alapon tárgyalt a magyar kommunistákkal, hogy Rákosi a Külügyi Népbiztosságnál maga próbált meg kialakítani kedvezőbb feltételeket. A moszkvai döntéshozók még a legnagyobb engedmény elvének érvényesítésére sem adtak lehetőséget.²¹

A papírbeszerzés gyakorlata kapcsán jól látszik, hogy a szovjetek és a magyar kommunisták közt – bár komolyabb feszültség nem alakult ki – a mindennapi ügymenet során szó sem volt olajozott együttműködésről. Ebben bizonyára közrejátszott az a körülmény is, hogy Magyarország ellenséges háborús fél volt, és Budapestet a szovjet hősi érdemrendeken sem mint „felszabadított”, hanem mint „elfoglalt” várost jelölték meg,²² ráadásul a magyar kommunisták – több más ország fiaival ellentétben – nem fejtettek ki hatékony földalatti tevékenységet.²³ A szovjetek már csak ezért sem segítették feltétel nélkül mindenben a magyar elvtársakat. A legtöbb nyomdához hasonlóan 1945 februárjában az orosz hatóságok a papírraktárakat is lezárták, ez azonban már a Szikrát is érzékenyen érintette. A vállalatvezetők a párttitkárságon keresztül próbálták a feloldás megszüntetését elérni,²⁴ de egy március 7-i

¹⁸ Uo. 97.

¹⁹ Uo. 62.

²⁰ 1944 decemberétől mintegy 420–600 ezer magyar állampolgárt hurcoltak el a Szovjetunió újjáépítését segítő kényszermunkára, akik közül 200 ezere tehető azok száma, akik soha nem tértek vissza, noha az MKP vezetői a párt támogatottságának növelése érdekében kifejezetten kérték a deportáltak és a hadifoglyok hazaengedését, ahogy a Vörös Hadsereg által elkövetett atrocitások mérséklését is – kevés eredménnyel. Vö. BORHI László, *Magyarország a hidegháborúban a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*, Bp., Corvina, 2005, 62–63; 67.

²¹ HUBAI, SZABÓ 2008, i. m. 92–93.

²² ÜNGVÁRY 2005, i. m.

²³ Kállai Gyula visszaemlékezéseiben fel is idézi a magyar kommunisták lelkiismeret-furdalását emiatt. Vö. KÁLLAI Gyula, *Két világ határán*, Bp., Magvető, 1987.

²⁴ Levélfogalmazvány Vas Zoltánnak [szignó nélkül], Budapest, 1945. február 17., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat iratai) XXIX–815, 1. doboz

jelentés szerint csak a csepeli rotációs raktár esetében értek el eredményt.²⁵ Sokkal többet – hivatalos úton – ezután sem sikerült keresztülvinni, olyannyira, hogy májusban a *Szabad Nép* és a *Szabadság* megjelenetéséhez szükséges rotációs papírt már a Független Kisgazdapárt lapjától, a rivális *Kis Ujságtól* kellett kölcsönkérni – melyet aztán késlekedtek visszaadni.²⁶ A szovjet parancsnokság nem sietett teljesíteni a magyar kommunisták kéréseit, ugyanis ebben az esetben jelentős bevételi forrástól fosztotta volna meg saját tiszttállományát: ez derül ki abból a bűnügyi esetből, amely a párton belül komolyabb vizsgálatot indított el és az ügyészségre is eljutott.

A papírellátás biztosítása érdekében tett erőfeszítések egyik legszínesebb, de korántsem lényegtelen epizódja a Szente István-ügy volt. A Szikra papírbeszerzéssel foglalkozó, egy idő után a Belügyminisztérium érdeklődését is felkeltő tisztviselője, amennyire a dokumentumokból összerakható, egy jogszerűtlenségtől sem visszariadó országos machinátor volt – a kiadó hatalmas szerencséjére. Bár Szente a Szociáldemokrata Pártba lépett be, az alacsonyabb fokozatú szovjet tisztekkel kitűnő kapcsolatot ápolt. Állandóan a vidéket járta, minden fellelhető papírforrást kiszagolt, sőt kalandozásai során még Ausztriából is behozott papírt, megvesztegetve az ottani felügyeletet ellátó szovjet katonai előljárókat. Itthon is hasonló módszerrel dolgozott: a gödi papírraktár parancsnoka, Karasov főhadnagy például nemcsak pénzt, hanem karórát, gramofont, pálinkát és banánt is követelt magának és barátnőjének a juttatott bálákért cserébe.²⁷ Szente a kívánt értékcikkekkel beszerezte, országszerte seftelt, követhetetlen manőverekkel alkatrészt paradicsomra, paradicsomot kismalacra, kismalacot cigarettára cserélt vagy hasonlóan ügyeskedett, és ennek köszönhetően valahogy mindig került papír a Szikra nyomdáiba. Csakhogy felfedezték: sikkasztott és a papírkészletből feketén más kiadóknak is juttatott.²⁸ Az MKP érdekeltségi körébe tartozó belügyi szervek ekkor akcióba lendültek, bevitték Szentét. Rövid időn belül azonban arra kényszerültek, hogy szabadlábra helyezték, ugyanis nélküle – az idézett jelentés szerint – a Szikra kifogyott a papírból.

A törvénytelen módszerek, úgy tűnik, egyébként sem voltak idegenek a Szikra gyakorlatától, mivel több más kiadó azzal gyanúsította a vállalatot, hogy visszaélve helyzeti előnyével a közös papírraktárból eltulajdonította az ő készletük egy részét

²⁵ A „Szikra” Lapvállalatok jelentése eredményes működésének legfőbb akadályairól, h. n. [Budapest], 1945. március 7., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ó. e.

²⁶ Dr. Márton a Szikra Nyomdai, Irodalmi és Lapkiadó Rt.-nek, Budapest, 1945. május 23., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

²⁷ Horváth Antal Révai Józsefnek, Budapest, 1945. december 10., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 50. ó. e. Más alkalommal cigaretta, öngyújtó, bőrtárca és csizma is az asztalra került. Az egyik feljegyzés szerint a therautó megrakását a veszteséges Schaffhausen órája bánta, melynek vagy pénzben vagy természetben történő kompenzációját kérte az állítólagos óratulajdonos. Jelentés 30 vagon rotációs és íves papír behordásáról, Budapest, 1945. június 28., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

²⁸ Szente saját bevallása szerint különösen az Universumnak, az Athenaeumnak és a Hungáriának – vagyis a kommunistákhoz közel álló vállalatoknak – juttatott a papírból. Vö. Jelentés, Budapest, 1945. december 19., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 50. ó. e.

is, vagy legalábbis valamilyen okból kifolyólag nem engedi, hogy saját állományukhoz hozzáférjenek, leltári kimutatást pedig nem hajlandóak adni. Sente ezekben az ügyekben is főszerepet vitt, de Cserépfalvi Imre kiállt mellette.²⁹ Gergő Zoltán, a Dunavölgyi Bank által a vállalat gazdálkodásának felülvizsgálatára kiküldött tisztségviselő még 1946 közepén is arról számolt be Révai Józsefnek, hogy a hat papírraktár vezetője feketézett a papírral, több vagon lopott Szikra-papír volt a levél születésének időpontjában a piacon. Nem vezettek raktárkönyvet a részlegeken, a számlákat, kintlévőségeket nem tartották nyilván, a behajtások több hetes csúszással történtek.³⁰ Utóbbi már csak azért is gondot jelentett a fenntartóknak, mert a 1945 nyarán meglóduló infláció egyre nagyobb ütemre váltott, így néhány hetes csúszás a követelések teljes elértéktelenedéséhez vezethetett.

Az egyébként is rendkívül kedvezményezett helyzetben lévő Szikra tisztségviselőinek, mint látható, a törvényi felelősségre vonástól sem kellett túlságosan tartaniuk, és így valóban minden más kiadóvállalatnál több papírmennyiség fölött rendelkeztek. Más kiadókkal ellentétben papírgondjaikat nem elsősorban a szűken vett saját kiadói programjuk megvalósítása okozta, hanem a rengeteg állami és pártmegrendelés. A főváros, a posta, a Belügyminisztérium, a vörös hadsereg, a szakszervezetek és az MKP nagy tételben rendelt a Szikrától egyebek mellett időszakos kiadványokat, nyomtatványokat, rölapokat, tagsági könyveket, plakátokat. Számos szovjet érdekeltségi körbe tartozó vállalat továbbá hirdetések elhelyezésével és nyomtatványok rendelésével támogatta a Szikrát.³¹ Mindezek többsége olyan típusú megbízás volt, amit nem lehetett lemondani vagy halasztani súlyos politikai következmények nélkül: a Szikránál így prioritást élveztek. Ugyanakkor az állami igények kielégítése lehetővé tették, hogy ezekre hivatkozva a Szikra a kormányzattól a papírkiutalás megkönnyítését kérje.³²

Miközben könyvek nyomtatására alkalmas íves papírból kezdettől elegendő mennyiség állt a Szikra rendelkezésére, a rölapok, brosúrák és napilapok előállítására

²⁹ Lásd például Háy Gyula (Szovjet–Magyar Művelődési Társaság) Cserépfalvi Imrének, Budapest, 1945. augusztus 29.; Levélfogalmazvány a Szovjet–Magyar Művelődési Társaságnak, Budapest, 1945. augusztus 31.; Várkonyi (SzMMT) a Szikra Irodalmi, Lapkiadó és Nyomdai Rt.-nek, Budapest, 1945. szeptember 4.; Várkonyi a Szikra Irodalmi, Lapkiadó és Nyomdai Rt.-nek, Budapest, 1945. szeptember 12., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz. A főként ponyvakiadással foglalkozó Nova Irodalmi Intézet is panasszal élt. Vö. Levélfogalmazvány a Nova Irodalmi Intézetnek, Budapest, 1945. december 11., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

³⁰ Gergő Zoltán [Dunavölgyi Bank] Révai Józsefnek, 1946. június 12., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e. Nem meglepő, hogy a megfigyelésre is nagy gondot fordítottak. 1946 novemberében például Elek László, a lapkiadó igazgatója telefonfigyelőt kért „és az a véleménye, hogy erre a legjobb volna az államvédelmi osztályról kérni egy politikailag megbízható és ebben a munkában jártas elvtársnőt”. Lajos Géza [Dunavölgyi Bank] Kolozs Mártának [MKP Központi Káder osztály], Budapest, 1946. november 29., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

³¹ Gergő Zoltán Farkas Mihálynak, Budapest, 1946. november 7., MKP KV iratai 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

³² A Szikra vállalatok íves- és rotációs papírjelentése 1945. I. 20.-i állapottól az 1945. VI. 1.-i állapotig, h. n. [Budapest], 1945. június 8., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat iratai) XXIX–815, 1. doboz

használt rotációs papírból alig volt a vállalat indulásakor valamennyi.³³ A piacon forgó áru kevés és rossz minőségű, az orosz raktárakból kiutalt mennyiség pedig kevés volt: a rotációs papír nagy részét a fent bemutatott ügyeskedések révén kellett beszerezni, mely természetesen igencsak bizonytalan módszer volt. 1945 nyarán és őszén olyan papírválság alakult ki, mely azzal fenyegetett, hogy más pártok napilapjaihoz hasonlóan a *Szabad Nép* és a *Szabadság* sem tud majd megjelenni.³⁴

A papírválságból az egyik kivezető utat a már bemutatott eljárásokon kívül a fasisztának minősített könyvek selejtezése, illetve ezek bezúzása jelentette.³⁵ A Szikra és az MKP abban volt érdekelt, hogy minél több könyv kerüljön a listára, hiszen ez nagyobb nyersanyagmennyiséget jelentett. Miután 1945 júliusában Révai József irányítása mellett felmérték a párt papír szükségletét, augusztusban egy fuvarlevél szerint a Szikra munkatársai már azt számolgatták, hogy a csepeli Neményi Papírgyárban újrahasznosított „selejtes” kiadványok mennyivel fogják gyarapítani papírkészletüket, illetve hány fuvarral tudják majd a tiszta papírost elszállítani.³⁶ Csakhogy szeptemberben újabb probléma adódott: a gyárban elfogyott a szén, így kénytelenek voltak leállni a papírgyártással. Kállai Gyula révén³⁷ azonban intézkedett az MKP és a csehszlovák–magyar áruforgalmi egyezmény keretében jelentős mennyiségű rotációs papírt juttattak – napi áron – a Szikrának.³⁸ Ezzel ezt a válságot sikerült átvészelnie a Szikrának, de 1946 márciusában már ismét Rákosi személyes intézkedésére volt szükség: a Titkárság megbízta, hogy próbálja meg miniszterhelyettesi felügyeleti körébe vonni a papírelosztást.³⁹ Mivel a papírgondok permanensen jelentkeztek, következő év novemberében a Dunavölgyi Bank megbízottja véglegesnek tűnő megoldásról tájékoztatta a Szikra ügyeit kézbe vevő Farkas Mihályt:⁴⁰ az egyetlen

³³ Uo.

³⁴ Vö. Jegyzőkönyv a Budapesti Napilapok Szövetsége teljes üléséről, Budapest, 1945. július 17., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

³⁵ Vö. Z. KARVALICS László, *Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban = Magyar Könyvszemle*, 1993, 404–418.; BÁNEI Szilvia, *Könyvtári dokumentumok az ÁVH „fogságában” = A könyvtárak és a hatalom. Tanulmányok és dokumentumok*, szerk. Monok István, Bp., OSZK, Gondolat, 2003, 22–39., itt: 27. Lásd még KATSÁNYI Sándor, *Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok. Könyvkvonások a Fővárosi Könyvtárban, 1945–1950 = Könyvtári Figyelő*, 2004/3; SIPOS Anna Magdolna: *Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon (Könyvindexek 1945–1946) = Könyvtári Figyelő*, 2007/3; NAGY Gábor, *Fasisztának minősített könyvek kivonása a Magyar Országos Levéltár könyvtárából (1945–1947) = Levéltári Szemle*, 2010/3, 47–58; NAGY Gábor, *Szovjet könyvrázta a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában. 1946. szeptember – Révész Imre püspök küzdelme = ArchivNet*, 2012/4.

³⁶ Vö. A Neményi Papírgyárba leszállított fasiszta könyvek jegyzéke (kilogrammiban), h. n., d. n. [1945. augusztus második fele], BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

³⁷ Levélfogalmazvány Kállai Gyulának, Budapest, 1945. szeptember 29., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

³⁸ Levélfogalmazvány a Kollektíva Gazdasági és Kulturális Szövetkezetnek, Budapest, 1945. október 3., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

³⁹ HUBAI, SZABÓ 2008, i. m. 97.

⁴⁰ Farkas Mihályt 1945 decemberében bízták meg az MKP Gazdasági Osztályának felügyeletével, ebben a minőségében ellenőrizte a Szikrában folyó munkát is. Uo. 11.

magyarországi, szovjet tulajdonban lévő papírgyár át fogja segíteni a Szikrát az átmeneti papírnehézségeken.⁴¹

Szállítás, terjesztés

A gépjárművek kérdése több szempontból is kulcskérdésnek bizonyult. Egyrészt a papírt el kellett juttatni a nyomdába, másrészt a dolgozókat a nehéz körülmények közepette élelmezni kellett (mely csak vidékről volt megoldható), harmadrészt pedig a kész termékek terjesztésére volt szükség. A papír beszállítását a közelebbi lelőhelyekről lovas kocsival is meg tudták oldani, egyébként azonban nélkülözhetetlen volt az autó vagy teherautó. 1945 márciusában még mindössze egy tehergépkocsi állt rendelkezésre, de az sem a Szikra tulajdonát képezte és elérhetősége bizonytalan volt.⁴² A helyzet rendezését, kölcsönjármű(vek) biztosítását a Párttól várták.⁴³ Az igazgatóság számítása nem volt megalapozatlan: az MKP a háborút követő viszonyokhoz mérve figyelemreméltó járműparkkal rendelkezett, mely a nyár folyamán gyorsan gyarapodott.⁴⁴ A flotta ugyan állandó javításra szorult – ezért képeztek nagy értéket a „szerzett” vagy a szovjetektől kapott roncsok –, de így is az MKP összvagyonának legnagyobb hányadát a gépkocsik adták. A párt lehetőségeihez mérten (július elején 14, októberben 23 teherautó fölött rendelkezett, a személyautók száma ezt jóval meghaladta)⁴⁵ valóban segítőkésznek bizonyult, de a szállítási kérdést önmagában nem tudta megoldani.

Járműveket a Polgármesteri Orosz Tehergépkocsi Elosztó Irodától is lehetett igényelni. Adatok hiányában nehéz megítélni, hogy önmagában a kiutalás ténye kevesek privilégiumának számított-e, illetve, hogy más vállalatokhoz képest a Szikra kedvezményben részesült-e. Annyi biztos, hogy 1945 májusától Budapest polgármestere Vas Zoltán volt, aki – Kállai Gyula emlékei szerint – a szovjetektől minden

⁴¹ Gergő Zoltán Farkas Mihálynak, Budapest, 1946. november 7., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ó. e.

⁴² A „Szikra” Lapvállalatok jelentése eredményes működésének legfőbb akadályairól, h. n. [Budapest], 1945. március 7., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ó. e.

⁴³ Jegyzőkönyv a Szikra igazgatósági értekezletről, Budapest, 1945. április 26., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz

⁴⁴ HUBAI, SZABÓ 2008, i. m. 68–70.

⁴⁵ Eközben a Független Kisgazdapárt „kezdetben egyáltalán nem, és később is csak alig rendelkezett gépkocsikkal”, teherautójuk pedig nem is volt, 1948 tavaszán–nyarán sikerült egy darabot beszerezniük. VIDA István, *Adatok a Független Kisgazdapárt anyagi helyzetéről és gazdálkodásáról (1945–1948)* = *A koalíciós korszak pártjainak gazdálkodása, 1944–1949. Tanulmányok*, szerk. Vida István, Bp., Gondolat, 2008, 127–183., itt: 135.

segítséget megkapott, főként közlekedési vonalon.⁴⁶ Mindenesetre 1945 augusztusában a kiadó felszólítást kapott, hogy a bérbe vett teherautók miatt felhalmozódott hátralékát azonnal rendezze,⁴⁷ vagyis a szovjetek ebben az esetben is üzleti alapon tárgyaltak a cég képviselőivel. Ugyanakkor a vörös hadsereg felügyelete alatt álló raktárakból vételezni olyan feltételek mellett is lehetett, hogy a szállítást maguk a szovjetek végezzék.⁴⁸

A vidéki terjesztést kezdetben megkönnyítette, hogy a Szikra működésének első hónapjaiban nemcsak Budapesten jelentettek meg kiadványokat, hanem a szegedi üzem is folytatta működését. Innen szovjet teherautókon Románia magyar lakta vidékeire is szállítottak,⁴⁹ nyilvánvalóan azt számításba véve, hogy a béketárgyalásokon előfordulhat olyan döntés, mely a trianoni határok kiigazítását vonja maga után.⁵⁰ Más kiadók nyomdai tevékenysége lényegében a fővárosba szorult, hiszen a nagyobb üzemeket – a békéscsabai Tevant, a gyomai Knert és a pécsi Új Dunántúlt – a szovjet katonaság vette használatba.⁵¹

A vidéki terjesztés ezzel együtt meglehetősen nehezen ment. Még a politikai szempontból fontosabbnak ítélt napilapok is csak nagy nehézségek árán jutottak el az ország fővárostól távol eső részeire. Egy 1945. május elején elhangzott javaslat szerint a kisebb községek esetében le is mondott volna a Szikra igazgatósága az orgánumok naprakész eljuttatásáról: ide vasúton szállították volna az újságokat, vállalva az ezzel járó tetemes késést.⁵² A gépkocsikat, motorkerékpárokat a főútvonalakra irányították volna, de ennek az volt a feltétele, hogy a cég járműveket vásároljon. Erre azonban nem volt fedezet, így az a döntés született, hogy a vidéki terjesztést teljes egészében közvetítő útján oldják meg. Csakhogy ez sem feltétlenül növelte a hatékonyságot, visszaélésekre adott alkalmat, a vállalkozók munkáját botrányok

⁴⁶ Vas politikai tőkét az kihasználva növelte, hogy állítólag a „Vörös Hadseregtől, Vorosilov marsalltól a megyei és városi titkárokig, főispánokig és polgármesterekig mindenki a segítségére sietett. A háborúban megmaradt vasúti kocsipark felett is sokkal inkább ő rendelkezett, mint az egyébként szintén kommunista, de teljesen tehetetlen Gábor József közlekedésügyi miniszter.” KÁLLAI Gyula, *Két világ határán*, h. n. [Bp.], Kossuth, 1984, 186.

⁴⁷ Az Orosz Tehergépköcsi Elosztó Iroda a Szikra Lapkiadó Vállalatnak, Budapest, 1945. augusztus 4., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

⁴⁸ Szerződéstervezet Plotnikov őrnagy (Katonai Ügyosztály parancsnoka) és az MKP GO között, Budapest, d. n. [1947], BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz

⁴⁹ VARGA 1985, i. m. 33.

⁵⁰ Erre, mint ismeretes, Rákosiék pártjuk legitimitásának megerősítése végett a béketárgyalások idején törekedtek is, még ha – Borhi László kutatásai alapján szinte biztosra vehető – Sztálin nem számolt ennek lehetőségével. Vö. BORHI 2005, i. m. 94–98.

⁵¹ Vö. ZÖLD 1985, i. m. 242.; VARGA 1985, i. m. 24. Többek közt a makói és kisújszállási nyomdák is kommunista kiadványokat nyomtak. Vö. KÁLLAI 1984, i. m. 220.

⁵² Jegyzőkönyv a Szikra Rt. 1945. május 3-i igazgatósági megbeszéléseiről, h. n. [Budapest], d. n., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz

kísérték.⁵³ Alternatívaként pedig maradt a késedelmes vasúti szállítás, mely természetesen a többi lapkiadót is sújtotta.⁵⁴

Az időszaktól függően mintegy 20–30%-os remittendával forgalmazott, s így a fenntarthatóság határán egyensúlyozó⁵⁵ napilapok mellett a konkrét politikai kérdésekben az MKP véleményét közvetítő brosrák nyomtatása is a Szikra kiemelt feladatai közé tartozott. Csakhogy nagyon gyakran ezek is olvasatlanul a megsemmisítés sorsára jutottak. Már 1945 első felében felmerült, hogy a példányszámokat ésszerűbben kellene meghatározni. Előfordult, hogy „valamilyen aktuális kérdést tárgyaló füzet nagy példányszáma nem juthat el időben az érdekeltekhez, esetleg már egy hét múlva, mint makulatura tömeg fekszik a raktárban”.⁵⁶ Ez különösen olyan esetekben fordulhatott elő, amikor a célközönség a vidéki lakosság volt, vagyis például az ekkoriban éppen a politikai viták középpontjában álló földreform kapcsán. Az MKP propagandagépezete döcögött.

A könyvkiadás tekintetében sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet. A Szikra könyvkiadói részlegét – mely, mint már utaltam rá, nem volt elsőrendű fontosságú Rákosi számára – csak 1945 augusztusában, vagyis az első háború utáni könyvnapot követően kezdték szervezettebb formába hozni.⁵⁷ A korábban ecsetelt sokrétű helyzeti előnyt a Szikra nem tudta javára fordítani, a könyvkiadás jelentős veszteséggel járt: elvitte a Szikra akkori „aranybányája”, a Ludas Matyi, illetve a szerényebben teljesítő, de a többi napilappal ellentétben még hasznot hajtó Szabad Nép által együttesen termelt nyereség csaknem harmadát. Az igazgató, Kőnig Frigyes a könyvkiadó gyengélkedését a kiadványok magas árának, illetve a forgalmazás hiányosságának tulajdonította: 1945 szeptemberében arról tájékoztatta Rákosit, hogy a terjesztés csak Budapesten működik megfelelően, vidéken és a szomszéd országokban egyaránt gyengén halad.⁵⁸

Különösen annak fényében volt ez aggasztó a kommunisták számára, hogy az egyházszervezetnek köszönhetően a katolikus könyvkiadás az ellenséges körülmények dacára viszonylag hamar lábra tudott állni. A Szent István Társulatnak nem csupán a – korábbi kiadványok közül számosat újra kiadó – nyomdája vészelté át a pusztítást, ahogy már említettük, hanem könyvesboltjai is hamar megnyíltak szerte az országban: Budapesten kívül Cegléden, Balassagyarmaton, Szegeden,

⁵³ Jegyzőkönyv a Szikra Rt. Honvéd utcai üzemében tartott ülésről, Budapest, 1946. szeptember 27., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz

⁵⁴ Vö. Jegyzőkönyv a Budapesti Napilapok Szövetsége teljes üléséről, Budapest, 1945. július 17., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 50. doboz

⁵⁵ Lásd többek közt: Vészi Miklós: Hites könyvvizsgálói jelentés a „Szikra” Irodalmi és Lapkiadó Vállalat Nyomdai R. T. Budapest, VIII., József-körút 5. sz. a. lapkiadó üzeménél megtartott vizsgálatról, 1947. december 21., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ő. e.

⁵⁶ Lengyel [Lajos]: Apró elvtárs felkérésére [hozzászólás a Szikra működéséhez], h. n., é. n., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ő. e.

⁵⁷ Dr. Antalné: Jelentés a Szikra Rt-nél folyamatban lévő átszervezés első három heti eredményeiről, Budapest, 1945. augusztus 5., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ő. e.

⁵⁸ Kőnig Frigyes a Magyar Kommunista Párt Titkárságának, Rákosi Mátyás elvtársnak, Budapest, 1945. szeptember 20., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e.

Debrecenben, Győrben és Pécsen.⁵⁹ A háború vége és Mindszenty József bebörtönzése közötti időszakban a két nagy katolikus kiadó lendületesen dolgozott: a Stephaneumot 108 kötete, melyek közül csupán 38 volt imakönyv vagy lelki olvasmány, a könyvpiacra az egyik legjelentősebb tényezővé tette, s nem sokkal maradt mögötte a Korda, számos szépirodalmi kiadványával (itt 71/38 az iménti arány).⁶⁰

Az ún. polgári kiadók a kezdeti hátrányok ellenére főként Budapesten jelentettek egyre élesebb konkurenciát. A népszerű magyar klasszikusok kiadási jogai a nagy kiadóknál voltak,⁶¹ ráadásul könyvállományuk egy része túlélte a háborút: ezt azonnal piacra lehetett dobni.⁶² További előnyt jelentett, hogy kiadói profiljuk a (minden veszteség ellenére is) tehetősebb réteg igényeihez volt szabva, továbbá a terjesztésben is nagyobb tapasztalatuk volt, a könyvkereskedőkkel jó viszonyt ápoltak, többé-kevésbé létező ügynöki hálózatra támaszkodhattak.⁶³ A kisebb kiadók közül néhányat – a Szikrával ellentétben – kitűnő szakemberek vezettek, így tudtak fennmaradni és viszonylag sikeresek lenni a visszafogott kereslet ellenére. A baloldali Hungáriánál például, mely családi vállalkozás volt, Bródy László igazgató fia, András – aki korábban a szegedi Szikránál dolgozott – személyesen intézte a terjesztést, állandóan járta a könyvesboltokat, arra is figyelmet fordítva, hogy azokban hol helyezik el a kiadó mutatós könyveit, melyeket Bródy-Maróti Dóra, az igazgató tipográfus felesége tervezett. Így a költségvetéséhez képest a Hungária jóval nagyobb piaci részesedést tudhatott magáénak.⁶⁴ A korábban Turul néven működő Misztótfalusi, mely ugyan lazábban a Független Kisgazdapárthoz kötődött, de piaci alapon kezdett újból tevékenykedni, eleinte raktáron maradt könyvek átkötésével próbálkozott, új kiadványokkal csak a forint bevezetése után jelentkezett. Mivel a Hangya Szövetkezet bolthálózatával szoros üzleti viszonyban volt, jól kiépített vidéki kapcsolathálózattal rendelkezett, melyet az értékesítés szolgálatába lehetett állítani. Nemcsak könyvkiadással és -kereskedéssel foglalkozott: hangversenyeket, műsoros esteket is szervezett, valamint jegyirodát tartott fenn.⁶⁵ A kisebb kiadók így jobb alkalmazkodóképességük, a piaci

⁵⁹ MÉSZÁROS 1998, i. m. 241.

⁶⁰ ANDRÁS Imre SJ, *Magyar nyelvű katolikus könyvek, 1945–1993*, Bp., Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet, 1997, 10; 19. Lásd még BABITS Antal, *Egyházi és felekezeti könyvkiadás, 1945–1950 = Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31.*, szerk. Bárdos István, Beke Margit, Tatabánya: Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, József Attila Megyei Könyvtár, d. n. [1992], 465–468.

⁶¹ Vö. Jegyzőkönyv a Szikra könyvkiadó ügyében 1947. február 21-én megtartott ülésről, PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e.

⁶² VARGA 1985, i. m. 37; 45.

⁶³ E kiadók közötti terjesztési együttműködésről lásd KENDE Sándor, *Sorsom a könyv*, Bp., Gondolat, 1986, 53.

⁶⁴ A Hungária Könyvkiadóról lásd WÉBER Kati, *A Hungária Könyvkiadó története és helye a magyar könyvkiadásban*, kézirat, 1991. Köszönettel tartozom a szerzőnek, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsátotta, és megosztotta emlékeit a Bródy-családról, illetve a kiadóról.

⁶⁵ Vö. HARTYÁNYI István, *Egy könyvkiadó emlékei. Bolyai Akadémia – Turul Könyvkiadó – Misztótfalusi*, Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994.

viszonyok figyelembevételével szükség esetén gyorsan alakítható üzletpolitikájuk révén tudtak érvényesülni, szemben a Szikra nehézkes ügymenetével.

A képet tovább árnyalják azok a jelentések, melyek 1946 őszén, illetve fél évvel később, 1947 elején születtek. Az előbbi időpontban a Mexikóból hazatérő Tamás Aladárt nevezték ki a Szikra vezérigazgatójává, azt remélve, hogy erőskezű vezetőként hatékonyabbá teszi majd a céget. Érkezésével nemcsak Kőnignek kellett megválnia székétől, de a könyvkiadó több más vezető beosztású munkatársának is, akiktől esetenként Tamás vagy a párt jelentést kért az első másfél évben végzett munkáról. A terjesztéssel foglalkozó Kürti Hedvig azt a figyelemreméltó megállapítást tette, hogy „[a]z üzemekben igen nagy hátrányt szenvedtünk, mert itt a polgári kiadók, készenlétben volt terjesztési szervezetükkel, már [1945.] szeptemberben megkezdték a munkát és a vevőkapacitásnak jelentékeny részét lekötötték.”⁶⁶ Megkérdőjelezhető, hogy a Szikra milyen hatékonyan szolgálta a „munkásművelődés” sokszor emlegetett célját, ha azt is tudjuk, hogy a csepeli és pestszentlőrinci könyvkereskedésüket nem sokkal megnyitásuk után számottevő forgalom hiányában be kellett zárni.⁶⁷ Még 1947-ben is úgy állt a helyzet, hogy pártvonalon (!) az üzemi és körzeti terjesztésben „forgalom még nem alakult ki”, sőt a szakszervezeti és üzemi könyvtárak ellátása sem volt kiépítve.⁶⁸

A könyvterjesztés nemcsak anyagi hasznot termelő tevékenységet jelentett és a közművelődés vagy népművelés – az „új ember” megteremtését célzó – módját biztosította volna, hanem az ellenőrzés egy újabb lehetőségét is. Tamás Aladár érkezését követően – akiről Rákosiék Tamás emlékirata szerint azt sejtették, hogy Moszkva ügynöke⁶⁹ – a párton belüli terjesztést József Armand volt könyvkereskedőre bízták, aki a politikai rendőrség korábbi foglalkoztatottjaként pontosan tisztában volt azzal, milyen jelenségekre kell figyelnie.⁷⁰ A gyanakvás légköre áthatotta a Szikrát. Ez részben annak volt köszönhető, hogy a politikai vezetés megbújó fasisztákat sejtett a nyilas kormánylapokat előállító üzemek alkalmazottai közt.⁷¹ Másrészt kisebbségben voltak az MKP tagjai, a Szociáldemokrata Párt jóval szélesebb bázissal rendelkezett a nyomdákban, s ezt 1945 őszén csak nagy erőfeszítések

⁶⁶ Kürti Hedvig: Jelentés a Szikra könyvterjesztő osztályáról az MKP KV Káderosztálya részére, Budapest, 1946. november 18., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e.

⁶⁷ Szántó Ferenc [könyvvizsgáló]: Jelentés. A Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai r. t. könyvkiadó üzemének (Budapest, VI. Rózsa Ferenc u. 111.) működésére vonatkozó felülvizsgálatról, Budapest, 1947. december 15., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ő. e.

⁶⁸ Javaslat a Szikra Rt. ügyében, h. n., d. n. [1947], PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ő. e.

⁶⁹ Többek közt lásd TAMÁS 1981, i. m. 62–63.

⁷⁰ Lajos Géza az MKP Országos Káderosztályának, Budapest, 1946. november 11., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e. A párton kívüli terjesztésért ugyanekkor Maros Andor egykori könyvkereskedőt nevezték ki. Jelentés a Szikra könyv- és propaganda anyag terjesztéséről, h. n. [Budapest], 1946. november 11., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e.

⁷¹ A gyanút fokozták az antiszemita megnyilvánulásokról szóló feljelentések. Lásd például Tóth Mihály: Bejelentés a Fegyelmi Bizottságnak, MKP Szikra, VIII. ker., Budapest, 1946. július 26., BFL (Szikra Nyomda iratai), XXXV–151, 1. doboz

arán tudták ledolgozni, majd megfordítani a kommunisták.⁷² Ezekre az ellentétekre rátelepült az a bizalmatlanság, melyet egyfelől a pártvonalon érkezett vezetőség és a felügyelőbizottsági tagok, másfelől az üzemi bizottságok kölcsönösen tápláltak egymás irányában. A pártembereket utasító hangvételük, az üzemi bizottságoknak csak operatív funkciót tulajdonító, a döntéshozatalból azokat kiszorító hozzáállásuk miatt érte bírálat, míg a párt részéről a politikai elkötelezettség hiánya, a munkások jólétének az ideológiai szempontok elé helyezése merült fel kifogásként.⁷³

A kiadói program

A könyvterjesztés természetesen nem tekinthető pusztán technikai kérdésnek, nyilvánvaló, hogy döntően meghatározza a kereslet alakulását a kiadói program. A Szikra által megjelentetni tervezett kiadványok első ismert listáját még 1944-ben Révai József állította össze, és a *Délmagyarország* című szegedi lapban jelent meg,⁷⁴

⁷² A párttagok arányának alakulásáról szóló kimutatásokat lásd BFL (Szikra Nyomda iratai), XXXV–151, 1. doboz

⁷³ Egy 1945 első felében született jelentés szerint még a párttagoknál is kevesebb a „jó kommunista”, márpedig „az újjáépítés belső értelmezésében testvérpártunk erősen eltér a mi felfogásunktól, különösen ha tagjainkon keresztül vizsgáljuk ezt a kérdést. Nem világos előttük a többtermelés szükségessége, nem hiszik el, nem értik át, hogy ez egy ponton majd erőt jelent a dolgozók kezében. Az üzemi bizottságok sem értik ezt meg és talán épen [sic] ezért elsősorban népszerű szerepet kívánnak betölteni.” Lengyel [Lajos]: Apró elvtárs felkérésére [hozzászólás a Szikra működéséhez], h. n., é. n., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e. Az ellentétekhez lásd még Jegyzőkönyv a Szikra Lapvállalatok együttes igazgatósági és üzembizottsági üléséről, Budapest, 1945. október 12., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz; Jegyzőkönyv a József körüti üzem MKP taggyűléséről, Budapest, 1946. október 31.; Jegyzőkönyv a Szikra Könyvkiadó Vállalat Üzemi Bizottságának és Üzemi Pártszervezetének együttes üléséről, Budapest, 1948. március 13., BFL (Szikra Nyomda iratai), XXXV–151, 1. doboz

⁷⁴ A program a következő tételeket tartalmazta: *A Szovjetunió Kommunista Pártjának története*; Georgi Dimitrov: *A lipcsei pör*; Ilja Ehrenburg: *A német*; Fái István: *Hátországi karcolatok*; Gábor Andor: *Rehákné lelkem!*; Sztjepan Gil: *Hat esztendő Lenin mellett*; Vaszilij Groszman: *Élet*; Hágy Gyula: *Isten, császár, paraszt*; Hágy Gyula: *Tiszazug*; Mihail Kalinin: *Lenin a szocialista haza védelméért*; Mihail Kalinin: *Miért erős a szovjetállam?*; Vjaszecsav Alekszejevics Karpinszkij: *Hogyan kormányozzák Szovjetországot?*; Vlagyimir Iljics Lenin: *Állam és forradalom*; *Lenin élete és tevékenysége*; Lukács György: *Írástudók felelőssége*; Karl Marx és Friedrich Engels: *A reakciós poroszországról*; *Miért elkerülhetetlen Hitler veresége?*; I. Silberfarb: *A hitlerizmus elpusztítja a kultúrát*; Sztálin: *A leninizmus kérdései*; Sztálin: *A Szovjetunió nagy honvédelmi háborújáról*; Josip Broz Tito: *A leigázott Jugoszlávia népeinek harca*; Mihail Tolcsonov: *A Hitler-stratégia csődje a keleti fronton*; Vas Zoltán: *Halhatatlan ifjuság*. Vö. Délmagyarország: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Lapja (Szeged), 1.30 (1944. december 24.): 4.

ehhez társultak a már forgalomban lévő füzetek és könyvek.⁷⁵ Ekkor még nemigen vállalkoztak új kéziratok megjelentetésére, a tervezet túlnyomó részt a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadó által már az előző évek során közzétett írások újrajrnyomását jelentette volna, amennyiben ebben a formájában megvalósul.

A súlypont érthető módon egyrészt a német és magyar vonatkozású „antifasiszta” propagandára, másrészt a marxizmus-leninizmus klasszikusaira, illetve Lenin alakjának bemutatására tevődött. Néhány kiadvány a Szovjetunió életét, jogrendszerét, államberendezkedését is bemutatta, illetve azt, hogy Magyarországon a kommunisták milyen programot látnak megvalósíthatónak. Révai rövidebb, publicisztikai jellegű írásokkal képviseltette a szovjet szépírókat, Ilja Ehrenburg, Vaszilij Groszman és Borisz Lavrenyov prózai munkái által, egyszeriben azt is jelezve, hogy a szovjet jelen és jövő formálásában milyen fontos szerepet játszanak az írók. A magyar pártos szépirodalmat mindössze Hágy Gyula drámái jelentették, legfeljebb Gábor Andor két pesti asszony elképzelt beszélgetéseit tartalmazó művét lehetne még ide sorolni. Lukács György *Írástudók felelőssége* című kötete – amellett, hogy kijelölte az irodalomtörténet újrajrásának fő irányait – az MKP értelmiségpolitikájának alapvetését tartalmazta.

A Révai által vázolt program nagy része valóban meg is jelent 1945 folyamán, bár előfordult, hogy végül nem a Szikra kiadásában, s arra is akadt példa, hogy a közzététel éveket csúszott. Természetesen időközben számos új kötet is felvettett a listára, de így is kevés olyan szerzői név akadt, amelyik ismerősen csengett volna az olvasóközönség számára. A szépirodalmi kiadványok zömét szovjet írók munkái tették ki, ezek közül talán csak Gorkij emelhető ki, míg magyar pályatársai közül a nyilvánosság mellőzésével a kommunistákhoz csatlakozó népi író, Darvas József szerzett már némi ismertséget. Hágy Gyula ismeretlen moszkovita, a szintén emigrációban és az asztalfióknak alkotó Déry Tibor akkoriban egy szűk értelmiségi réteg által számon tartott, jelentéktelen író volt. Balázs Anna vagy a költő Vaád Ferenc még ezt a szintet sem érte el. Az említetteken kívül a kommunista írók nem is a Szikránál, hanem mindenekelőtt a Cserépfalvinál és az Athenaeumnál, illetve az Officina és Hungária kiadóknál jelentek meg.

A szerzők többségének ismeretlensége ellenére az infláció meglódulásáig még mutatkozott némi visszafogott érdeklődés bizonyos Szikra-kiadványokra. Elsősorban a pártvezetők írásai voltak kelendőek: az első könyvnapok alkalmával Rákosi, Révai és Vas kötetei országszerte 2200–2800 példányban fogtak el.⁷⁶ Az írók közül

⁷⁵ „A Szikra könyvkiadó (Kígyó u. 1.) eddig megjelent könyvei” címszó alatt az alábbi tételek szerepeltek: *Sztálin rövid életrajza*; Gerő Ernő: *Lesz magyar újjászületés; Magyarország demokratikus újjáépítésének programja*; *A Nemzeti Függetlenségi Front szegedi nagygyűlése*; Vas Zoltán: *16 év fegyházban*; Révai József: *Kossuth Lajos*; Borisz Lavrenyov: *Egyszerű emberek*; Fjodor Fjodorov: *Vallás a Szovjetunióban*; Vaszilij Groszman: *Írások a háborúból*. Uo. 2.

⁷⁶ Levélfogalmazvány Révai Józsefnek, Budapest, 1945. július 23. Az adatok nagyságrendileg hitelesnek látszanak. Vö. A Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat szegedi fiókjának jelentése az 1945. július 31-i állapot szerint, Szeged, 1945. augusztus 4., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz

azonban – Révai döntésének következtében – nem Háry Gyula, hanem Darvas József jelentette meg a Szikrát az olvasók felé:⁷⁷ a *Város az ingoványon* bizonyult a kiadó messze legkeresettebb kötetének, 3500 példányt vásároltak meg. A nem különösebben magas példányszámok alapján arra lehet következtetni, hogy a kiadványok főként a párttagság kezén forogtak. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy jobbára csak az MKP-hoz kötődő (gyakran a helyi pártszervezetek épületeiben működő) könyvesboltokban lehetett hozzáférni a kötetekhez, más könyvkereskedések nem szívesen vették át azokat.⁷⁸ Ahogy a könyvkiadó vezetője, König Frigyes szeptember végén Rákosinak jelentve vázolta a helyzetet: „eddig a könyvkiadói osztály csak a Párt számára készülő irodalommal foglalkozott és így akarva-nemakarva egy kis és szűk, vagyis zártkörű olvasóközönség kiadvállalata lett, és mint ilyen nem tudta maga köré tömöríteni a jobb demokratikus írókat, a fiatal, kezdő írókat és fordítókat”.⁷⁹

Az olvasóközönség szélesítését illetően az 1946-os év sem hozott változást, bár érezhető a törekvés, hogy a kommunista írókat a Szikra köré tömörítsék: Barabás Tibor, Kovai Lőrinc és Nagy Lajos egyaránt átnyergelt, sőt a könyvhéten még a párthoz nem kötődő Füst Milán is velük együtt dedikált a kiadó sátránál.⁸⁰ Bár Füst nem adott kéziratot a Szikrának, Gelléri Andor Endre posztumusz kötete az ő előszavával jelent meg. Még előző év novemberében csatlakozott a kiadóhoz lektorként Barát Endre: ez Seress Géza irodalmi osztályvezető és Elek Tibor mellett immár a harmadik irodalmi szerkesztő munkába állását jelentette. A szerzőgárda bővülése és a személyi változások azonban nem mentették meg Königet a leváltástól.⁸¹ 1946 októberétől a könyvkiadásért Tamás Aladár felelt, aki a munkásszerző Medgyesi Ferenc írásművének és Hollós Korvin Lajos korábban cenzúra sújtotta elbeszéléseinek közzététele mellett saját regényének megjelentetésével vélte felfrissíteni a Szikra profilját. Áttörést azonban ezzel sem sikerült elérni. Hiába alapított a Szikra saját bolthálózatot, hiába érte el, hogy a kezdeti elutasítás után más könyvesboltok is hajlandóak legyenek kiadványaikat árulni, ha azok csak egy szűk réteg érdeklődésére tartottak számot. Vagy még arra sem: az irodalmi vezető, Seress Géza 1947 szeptemberében egy értekezleten arról panaszkodott, hogy még „a [Szikra tulajdonban lévő]

⁷⁷ CSERÉPFALVI 1989, i. m. 23. A kötetre Cserépfalvi kiadójának volt szerződése, Révai utasítására került át a Szikrához.

⁷⁸ Javaslat a Szikra Rt. ügyében, h. n., d. n. [1947]., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

⁷⁹ König Frigyes a Magyar Kommunista Párt Titkárságának, Rákosi Mátyás elvtársnak, Budapest, 1945. szeptember 20., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ö. e.

⁸⁰ Figyelemre méltó, hogy a következő év elején felmerült, esetleg Füst vagy Gellért Oszkár vegye át a Szikra könyvkiadójának igazgatását. Vö. Javaslat a Szikra Rt. ügyében, h. n., d. n. [1947], PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

⁸¹ König Frigyes leváltásához az is hozzájárulhatott, hogy Engels *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* című művének Zala József által készített fordításában a moszkvai Pártos Zoltán hibákat fedezett fel, s erről nem habozott egyből Jakovlev elvtársat az Idegennyelvű Irodalmi Kiadó igazgatóját és (másolatban) Szántó Rezsőt értesíteni. (Pártos Zoltán Jakovlevnek, Moszkva, 1946. június 10.). Az 1945 áprilisában szedésre küldött mű hibáit König elismerte. König Frigyes Révai Józsefnek, Budapest, 1946. július 12., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ö. e.

könyvesboltok alkalmazottai sem olvassák kiadványainkat.”⁸² Ahogy egy ugyancsak 1947-es, valószínűleg az átvilágítás során született dokumentum megállapította: „A Szikra könyvekkel szemben való idegenkedés [ti. a könyvkereskedők részéről] jórészt már le van küzdve, de a forgalom még minimális, részben azért, mert nincs megfelelő anyagunk.”⁸³

Az ország legnagyobb könyvkiadó vállalatának profilja az induláshoz képest 1947 végére jelentősen átalakult. Az adatok szerint 1945-ről 1946-ra a szépirodalom ívszáma tízszeresére ugrott, majd ez megduplázódott 1947-re. Míg 1945-ben a szépirodalom a társadalomtudományi könyvek harmadát sem érte el, 1947-ben csaknem egyenlő arányszámmal szerepel, s már 1946-ban is majdnem arra szintre emelkedett.⁸⁴ A párt méltányolta Tamás Aladár erőfeszítéseit – vagy legalábbis nem kívánták próbára tenni moszkvai kapcsolatait. Így annak ellenére, hogy a Dunavölgyi Bank vizsgálata azt állapította meg, hogy Tamás nem alkalmas a vezetői pozíció betöltésére,⁸⁵ helyén maradhatott.⁸⁶ Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne vizsgálták volna ki az ügyet: Tamást és a terjesztésért felelős Sándor Pált 1947 februárjában behívták az MKP Káderosztályra „beszélgetésre”.

Tamás jelentése ismét az ideológiai és a gazdasági érdekek ellentétére vet fényt: a pártérdek magas példányszámot és olcsó könyveket követelt, a Dunavölgyi Bank ellenben a könyvek példányszámát mérsékelte volna.⁸⁷ Az 1946 végén már jelentkező újabb papírválság nyomán a konfliktus kieleződött: a Dunavölgyi vonakodott engedélyezni az újabb papírfelhasználást és hitelt sem adott a Szikrának.⁸⁸ A kiadó így két és fél hónapos szünetre kényszerült. Ennek több súlyos, a terjesztést is érintő következménye volt, többek közt az, hogy a még kitartó könyvügynökök „új áru

⁸² Jegyzőkönyv a Szikra Könyvkiadó Rt.-nél a mai napon, VI. Rózsa Ferenc utca 111. sz. a. összevont pártnap helyett tartott kommunista aktíva-üléstről, Budapest, 1947. szeptember 16., BFL (Szikra Nyomda iratai), XXXV–151, 1. doboz

⁸³ Javaslat a Szikra Rt. ügyében, h. n., d. n. [1947]. Ahogy az egy nem sokkal korábban folytatott megbeszélésen elhangzott, ebben szerepet játszott az is, hogy a „polgári” kiadók „minden jó orosz írórt lekötöttek, s a Szikra csak rossz írókat ad ki.” Jegyzőkönyv a Szikra R. T. ügyében tartott megbeszéléstről 1946. dec. 4.-én, PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

⁸⁴ Szántó Ferenc [könyvvizsgáló]: Jelentés. A Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai r. t. könyvkiadó üzemének (Budapest, VI. Rózsa Ferenc u. 111.) működésére vonatkozó felülvizsgálatról, Budapest, 1947. december 15., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

⁸⁵ Lásd többek közt: Javaslat a Szikra Rt. ügyében, h. n., d. n. [1947], PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

⁸⁶ Tamás emlékirata szerint Vas Zoltán nagyon elégedett volt munkásságával, s megakadályozta leváltását. Vö. TAMÁS 1981, i. m. 186.

⁸⁷ Feljegyzés a Rózsa-uccai Szikra állapotáról, Budapest, 1947. február 9., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ö. e. Lásd még Szántó Ferenc [könyvvizsgáló]: Jelentés. A Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai r. t. könyvkiadó üzemének (Budapest, VI. Rózsa Ferenc u. 111.) működésére vonatkozó felülvizsgálatról, Budapest, 1947. december 15., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ö. e.

⁸⁸ A Pesterzsébeti papír és Nyersfedéllemez gyár volt „az egyetlen gyár, amely kétségen kívül több hónapra megfelelő nyersanyagkészlettel rendelkezik.” Gergő Zoltán az MKP Központi Titkárságának, Budapest, 1946. november 16., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 50. ö. e.

hiányában sorra a konkurenciához [sic] szegődtek és a raktáron lévő könyveinket sem tudjuk megfelelően értékesíteni, mert nincsenek új kiadványaink, melyek ezeket »magukkal vinnék«.⁸⁹ Tamásék – természetesen önigazolásra törekvő – beszámolója szerint terjesztés októberig „egyáltalában nem volt”, ők szervezték meg a részletfizetési akciót és a pártvonalon történő könyvterjesztést, de elismerte, hogy megfelelő szakemberek hiányában ezek is csaknem olyan rosszul működtek, mint a könyvesboltok túlnyomó többsége.⁹⁰ A megoldást megfelelő szakembergárda beállításában, a kiadói profil nagy terjedelmű könyvekre alapozásában, a szerinte rentábilisnak ígérkező marxista klasszikusok nyomtatásában, könyvesboltok bezárásában, illetve a Dunavölgyi által rendelkezésre bocsátandó papírkiutalásban és alacsony kamatozású hitel folyósításában látta. Bármilyen módszert is válasszanak Farkas Mihály határozottan megfogalmazta, milyen elvárásokat támaszt a párt a Szikrával szemben, miután a forint bevezetésével immár konszolidálódott a gazdasági helyzet: több hasznot kell hoznia.⁹¹

Az ellentétek éleződését nem csupán az általános gazdasági racionalizálás eredményezte, hanem egy konkrét politikai esemény közeledte is: az országgyűlési választásoké. Az átvilágítást követően Bíró Zoltán, Fogarasi Béla, Nógrádi Sándor, Tamás Aladár és Révai József részvételével megbeszélést tartottak a Szikra kiadói programjáról. A vita eredményeként a szépirodalmi alkotások kiadását – kevés kivételtől eltekintve – az év második felére csoportosították, a terjedelmesebb műveket pedig vagy rövidítették, vagy kihúzták a programból, ahogy a művészeti könyveket is, a kapacitást a pártjellegű kiadványoknak tartva fenn. Amint Révai leszögezte: „Ki kell dolgozni a magyar politikai tematikát és megkeresni hozzá a szerzőt. Emellett egy kis szektort szabadon kell hagyni az írók számára. A legfontosabb két terület számunkra: a [marxista] klasszikusok és a politikai irodalom. A tapasztalat azt mutatja, hogy egész kis brosurákat nem vesznek komolyan, legalább 4–5 íves könyvek kellenek.”⁹² Tamás elvárásai így csak részben teljesülhettek egyelőre.

A választások után azonban már a Szikra is egészen más pozícióból folytathatta. A Dunavölgyi hitelt bocsátott a rendelkezésére és kibővíthette szépirodalmi profilját. Az egyébként nagyon eltérő színvonalat képviselő Morvay Gyulával, Németh Andorral, Lukács Györggyel, Aczél Tamással, Barta Lajossal, Sándor Kálmánnal, Nagy Lajossal, Darvas Józseffel, Illés Bélával, Asztalos Sándorral a fedélzeten és Déryvel, Tersánszkyval, Örkénnyel, Illyéssel tárgyalásokat folytatva az 1948-as kiadói terv már magabiztosan állíthatta: „Magyar irodalmi tervzetünkben szerepel majd minden élő realista író. Műveik egy része az ellenforradalom korszakának

⁸⁹ Tamás Aladár Farkas Mihálynak, Budapest, 1947. március 30., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő.

⁹⁰ A már hivatkozott feljegyzésen kívül lásd Tamás Aladár: Jelentés, h. n. [Budapest], 1947. február 14., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő.

⁹¹ Jegyzőkönyv a Szikra R. T. ügyében tartott megbeszélésekről 1946. dec. 4.-én, PIL (MKP KV iratai) 274. f. 26. cs. 49. ő. e.

⁹² Jegyzőkönyv a Szikra könyvkiadó ügyében 1947. február 21-én megtartott ülésről, PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e.

társadalmát ábrázolja, immár hitelesen és az elnyomott osztályok szemszögéből, másik része a felszabadulás okozta átalakulással, a ma problémáival foglalkozik.⁹³ Tamás Aladár végre nekiláthatott annak a vállalkozásnak a megvalósításához, melyet évekkal azelőtt már König Frigyes is célul tűzött ki és így fogalmazott meg: „Az írók, szerzők, fordítók, zeneszerzők megszervezése, célszerű foglalkoztatása, irányítása és nevelése.”⁹⁴

Az írók nevelésének azonban figyelemreméltó, a szovjet szocialista realista törekvésekkel nehezen összeegyeztethető módját választotta a Szikra. Miközben a kommunista sajtó nem győzte hangsúlyozni, hogy le kell számolni a – háború után is a könyvforgalom jelentős hányadát adó – „kapitalista” ponyvakultúrával, mely elfeledteti a valós társadalmi problémákat a „néppel”, s mintegy pacifikálja a „forradalmi tömeget”, maga kezdett ponyvaregények kiadásába. Az ötlet már az imént említett megbeszélésen felmerült, méghozzá Fogarasi Béla részéről: „A ponyvának a tömegekre gyakorolt vonzóerejét kihasználva lehetne pl. ilyen, romantikus feldolgozású füzeteket íratni, mint »Összeesküvők«. Az íróknak feladatokat is kell adni, nemcsak alkalmazkodni hozzájuk.”⁹⁵ A felvetés mögött természetesen nemcsak annak sürgetése állt, hogy az MKP társadalom- és történelempéjét vagy a szovjet erkölcsöt és embertípust népszerű formában kellene közvetíteni az olvasók felé, s végre valahogy megszólítani a más Szikra-kiadványok iránt nem érdeklődő közönséget. Legalább ilyen fontos volt a ponyvairodalomból remélt anyagi haszon. 1947 szeptemberétől a Forintos Regénytár keretében a Szikra egész sor könyvet adott ki olyan címekkel, mint például *Gengszterek*, *Csikágó hősei*, *Becstelen ellenfél* vagy *Névtelen feljelentő*.⁹⁶ E regények tüzetesebb elemzése az irodalomtörténet számára valódi csemege lehet.⁹⁷

A ponyvairodalmi vállalkozás aligha találkozott minden kulturális vonalon mozgó pártember rokonszenvével. Könnyen lehet, hogy a könyvkiadás átszervezését, az Országos Könyvhivatal életre hívását sok egyéb mellett részben ez indokolta. Vértés Györgyöt, akit az új intézmény megszervezésével megbíztak, mindenesetre rendkívüli módon bosszantotta, hogy a Szikra nem hajlandó magát alárendelni az

⁹³ A Szikra 1948-as évre vonatkozó kiadói terve, PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő.

⁹⁴ König Frigyes a Magyar Kommunista Párt Titkárságának, Rákosi Máttyás elvtársnak, Budapest, 1945. szeptember 20., PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e.

⁹⁵ Jegyzőkönyv a Szikra könyvkiadó ügyében 1947. február 21-én megtartott ülésről, PIL (MKP KV iratai) 274. f. 23. cs. 17. ő. e.

⁹⁶ Böven kimeríti a hipokrizis fogalmát, hogy a Szikra üzemi pártszervezetének vezetője 1948 januárjában azzal fordult az MKP tagjaihoz, hogy „a kultúrát le kell vinni a széles tömegek közé és kiküszöbölni a múlt rendszer által terjesztett »ponyvakultúrát.«” Jegyzőkönyv. Felvétel a Szikra üzemi pártszervezet 1948. február 1-én megtartott tisztújító taggyűlésén, BFL (Szikra Nyomda iratai) XXXV–151, 1. doboz

⁹⁷ A cseh kontextusban bizonyos típusú detektívregényeket – ha a racionalitást, a logikát működés közben lehetett figyelemmel kísérni vagy a távlati cél az antifasiszta küzdelem volt – elfogadhatónak tartottak. Lásd JANÁČEK, Pavel, *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*, Brno, Host, 2004.

Könyvhivatalnak, nem tájékoztatja azt programjáról, nem fogadja el irányító szerepkörét.⁹⁸ A kiadók államosításának időszakát e két intézménynek a vetélkedése határozta meg a könyvkiadás területén.

Konklúzió

Az az elbeszélés, mely a Szikra kezdeti éveit sikertörténetként láttatja, átszabásra szorul. Sokkal inkább a szocialista gazdálkodás egyik első megvalósulására lehet példa: ahhoz képest, hogy a versenytársakhoz mérve milyen óriási erőforrásokat vett igénybe, igen csekély hatékonysággal működött, s egy belső politikai feszültségektől is terhelt, az igényekre és a körülményekre nehezen reagáló, a politikai voluntarizmus által fenntartott és hitelből finanszírozott nagyvállalat képét nyújtja. A Kádár-korszak történetírása azonban nem véletlenül volt óvatos: a Szikra politikai és személyi ügyeit 1945 nyarától maga Kádár János felügyelte,⁹⁹ így aligha volt lehetőség a kiadó kezdeti tevékenységének tárgyilagos értékelésére. Ez azonban nem változtat azon, hogy a Szikra, melynek célja az lett volna, hogy a kommunista pártot és politikáját közvetve vagy közvetlen módon népszerűsítse, végső soron kudarcot vallott: nem sikerült meggyőző támogatást szerveznie az MKP mögé. A kommunizmus gondolata a jelek szerint már újjászületése pillanatában megbukott Magyarországon. A belügy és az erőszakszervezetek, az állambiztonság átvétele, a szovjet hadsereg jelenléte és támogatása, illetve az így lehetővé váló választási csalások, politikai nyomásgyakorlás és megfélemlítés nélkül a rendszerváltás aligha következett volna be. A Szikra, legalábbis működésének kezdeti szakaszában, nem játszott a folyamatban lényeges szerepet.

SCHEIBNER, TAMÁS

Book Publishing in the Coalition Years, 1945–1949

The Szikra Press and Publishing House and the Political Turn

This study covers the early history of Szikra ('Spark'), the printing press and publishing house of the Hungarian Communist Party. Based on primary archival materials, it discusses the infrastructure, economic management and changing publishing policies of Szikra in the context of the wider publishing field during the years of formal democracy following the Second World War. In a political arena increasingly dominated by the communists, a crucial function of Szikra, established in 1944, was to increase the Party's popularity. In contrast to the narratives established by the historiography of the

⁹⁸ Vö. Könyv-értekezlet. Vértes György feljegyzése, h. n., d. n., PIL (Vértes György hagyatéka), 816. f. 43. ö.e. 41–43.

⁹⁹ Jegyzőkönyv a Szikra Lapvállalatok együttes igazgatósági és üzembizottsági üléséről, Budapest, 1945. október 12., BFL (Szikra Irodalmi és Lapkiadó iratai) XXIX–815, 1. doboz

Kádár-regime, this paper demonstrates that Szikra was far from successful in achieving this goal. Its publications were not popular—its books raised particularly low levels of public interest—and it was continuously at the edge of bankruptcy during its first years of existence. For this reason, leading authorities of the Party repeatedly questioned the necessity of book publishing by Szikra, and even believed fiction to be superfluous. They urged Szikra to focus on dailies instead, the sales performances of which were also rather weak. Szikra had substantial advantages over its competitors when the publishing industry was challenged by paper shortages and distribution difficulties: the presence of the Red Army and the early domination of the Budapest City Council by communists. Soviet support for Hungarian communists, contrary to popular belief, was not unconditional, but unlike employees of other publishing houses, those linked with Szikra had the “privilege” of being able to bribe Red Army officers who controlled the majority of paper-mills and stocks. Through its failures, Szikra provides an early example of the economic (mis-)management associated with state-socialism. It wasted its relatively rich resources with inefficient operations, it was driven by political voluntarism, and it was subject to conflicts within the party.